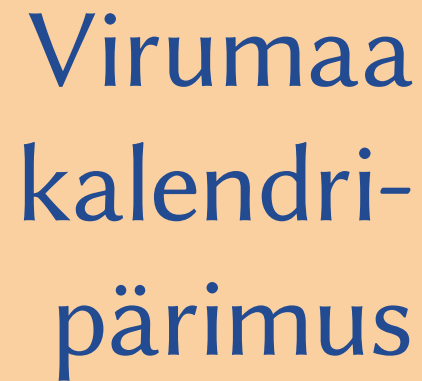

Mall Hiemäe Virumaa kalendripärimus

Eesti Kirjandusmuuseum
Eesti Rahvaluule Arhiiv

An orange sticky note with a white scalloped top edge, containing the title text in blue.

Virumaa
kalendri-
pärimus

Mall Hiimäe

EKM Teaduskirjastus
Viru Instituut
Tartu – Rakvere 2018

Avaldatud tekstid pärinevad Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudest

Koostanud ja toimetanud Mall Hiimäe
Kujundus, küljendus ja kaardid: Pille Niin

Korrektuur: Kadri Tamm

Tehniline abi: Tuuli Otsus, Aivo Põlluäär, Risto Järv

Raamatu ettevalmistamist ja väljaandmist on toetanud Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeerium (projekt IUT 22-4), Rahvakultuuri Keskus (Virumaa pärimuskultuuri programm), Eesti Kultuurkapital, Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus) ning Haljala Kool.

Euroopa Liit
Euroopa struktuuri-
ja investeerimisfondid

Eesti
tuleviku heaks

© Eesti Kirjandusmuuseum

© Mall Hiimäe

Trükikoda Greif

ISBN 978-9949-586-70-7

Sisukord

Saateks	9
Sissejuhatus	
Kalendritähtpäevade kujunemise, muutumise ja taandumise tagamaad	11
Rahvakalender uurimisallikana folklooriprotsessis	14
Perekond kui traditsiooni kandja	19
Rahvakalender ja ideoloogia	22
Virumaa rahvakalender multikultuurilises kommunikatsiooniprotsessis	25
Kalendripärimuse kogumisest ja kogujatest Virumaal	28
Kalendritähtpäevad	
Uusaasta, 1. jaanuar	33
Kolmekuningapäev, 6. (19.) jaanuar	36
Nuudipäev, 7. jaanuar	41
Tatjanapäev, 12. (25.) jaanuar	42
Tõnisepäev, 17. jaanuar	46
Küünlapäev, 2. veebruar	49
Valentinipäev, 14. veebruar	53
Vastlapäev	57
Tuhkapäev	66
Madisepäev, 24. veebruar	68
Naistepäev, 8. märts	71
Emakeelepäev, 14. märts	75
Paastumaarjapäev, 25. märts	78
Esimene aprill	82
Palmipuudepäha	86

Suur nädal	88
Ülestõusmispühad	91
Künnipäev, 14. aprill; külvinädalad	99
Jüripäev, 23. aprill (6. mai)	102
Maipüha, volbripäev, 1. mai	111
Emadepäev, maikuu teine pühapäev	115
Tutipäev	118
Ristipäev	122
Nelipühad	125
Jaanipäev, 24. juuni	131
Heinamaarjapäev, 2. juuli	143
Seitsmevennapäev, 10. juuli	147
Eelijapäev, 20. juuli (2. august)	149
Jakobipäev, 25. juuli	151
Lauritsapäev, 10. august	154
Rukkimaarjapäev, 15. (28.) august	157
Pärtlipäev, 24. august	165
Muinastulede öö, augustikuu viimane laupäev	168
Teadmiste päev, 1. september	172
Ussimaarjapäev, 8. (21.) september	176
Vanavanemate päev, septembri teine pühapäev	178
Mihklipäev, 29. september	180
Õpetajate päev, 5. oktoober	187
Lõikuspüha, oktoobrikuu teine pühapäev	191
Midruskipäev, 26. oktoober (8. november)	195
Simunapäev, 28. oktoober	198
<i>Halloween</i> , 31. oktoober	201
Hingedeaeg ja hingedepäev, 2. november	204
Jaguaeg, üheksal päeval enne mardipäeva	208

Isadepäev, novembrikuu teine pühapäev	211
Mardipäev, 10. november	215
Kadripäev, 25. november	225
Andresepäev, 30. november	232
Advendiaeg	234
Nigulapäev, 6. (19.) detsember	240
Luutsipäev, 13. detsember	242
Toomapäev, 21. detsember	245
Jõulupühad, 25.-27. detsember	249
Tabanipäev, 26. detsember	261
Vana-aasta, 31. detsember	263
 Registrid ja lisad	
Kogude lühendid	270
Kirjandus	271
Eesti kihelkonnad	278
Tähtpäevaloend	279

Saateks

Rahvakalender on inimkultuuri osa, meie ajatunnetuse peegel, igipüsiv ja ühtlasi muutuv käitumisõpetuse ja toimetuleku-reeglite kogum. Tegureid, mis määravad kalendritähtpäeva saatuse ja positsiooni, on palju. Käesoleva väljaande eesmärgiks on selgitada, miks ühed neist on laialt tuntud, pika-ealised, rikkaliku kombestiku ning tähendus-sisuga, teised aga hingitsevad aastasadu vähetähtsatena, kolmandad ilmuvad äkki, kuid taanduvad kiiresti keelest ja meelest.

Traditsioonikandja teadmisi, hoiakuid ja valikuid on suunanud kirjaoskuse aegadest peale trükikalender, koolikirjandus, perioodika, tähtpäevakäsitluste väljaanded. Tähtpäevade elu, elususe ja elushoidmise seisukohalt on nüüdseks tegemist valikulise eestkoste ja mahitusega. Käes on ajastu, mil peremudel, peresuhted ning laste sotsialiseerumise laad ei soosi kalendripärimuse loomulikku edasikandumist viisil „suust suhu ja põlvest põlve“. Kas on üldse vaja iseeneslikku kultuuriprotsessi kuidagi suunata?

Virumaa ida- ja lääneosa rahvakalendis tuleb esile tähtpäevade mõjustatus kaua-

aegsetest kultuurisuhetest, teisalt aga riiklikest ideoloogiatest, mis on eriti ilmne olnud nõukogude perioodil. Kuuluvuselt jaotuvad Virumaa elanikud kolme etnilisse kogukonda – see on näide multikultuurilise suhtluse toimimisest kogu keerukuses. Kultuuri-antropoloogiline vaatlusviis eeldaks, et uurija tähelepanu keskmes pole ainuüksi folkloor kui selline oma iseloomulike põhitunnustega, vaid kui kogukondade elu ja maailmanägemist kajastav ainevaldkond, mille interpreteerimine leiab aset traditsioonikandja ning traditsiooni uurija dialoogis. Sel põhjusel on järgnevas tähtpäevade käsitluses püütud ruumi anda ühtviisi nii pärimustekstile kui kommentaarile. Võrreldes varasema teadusliku antoloogiaga (Lätt 1970, Hiimäe 1981–1999a, vt ka ERk 2017) on käesolevas väljaandes vähem ruumi ümberkaudsete kultuuriregioonide võrdlevaks tutvustuseks eriti neil juhtudel, kui Virumaa kalendrist analooge teada pole. Ka ei ole üksikasjaliselt kirjeldatud kõiki majanduskalendri traditsioonist juba taandunud tõrje- ja ennetava maagia võtteid.

Õigupoolest on selle raamatu rõhuasetus kalendritavandi muutumisel, mille hoobadeks on põliste elualadega seotud majanduskalendri, looduse- ja ilmakalendri ning maagiale rajatud usundilise maailmakäsituse minevikujäämine, ent teisalt tavandi aina valdavam osakaal kogukondade identiteedi ja ideoloogia väljundina. Juurde on tulnud

mitmeid uusi, pere- ja grupisuhteid soosivaid tähtpäevi. Kultuurikontaktid on arengu eeldus ja nende tulemusel lisanduv uus tavand on ühtlasi rahvusliku omakultuuri konkurent. Kuidas tuleks multikultuurilises ja multietnilises kultuuriruumis toimida, selles on küsimus.

16. veebruar 2018
Mall Hiimäe

Sissejuhatus

Kalendritähtpäevade kujunemise, muutumise ja taandumise tagamaad

Ajataju kujunemine inimkonna esiaegadel on tsivilisatsiooni ja kultuuri tekkimise eeldus (Allik, Tulving 2009). Oma igapäevaelus toimib kogukond vastavuses rahvakalendri väljakujunenud arusaamade ja reeglitega. Lisaks ajaarvamissüsteemile kuulub rahvakalendri mõistesse sellega seonduv ja seda selgitav rahvapärinus – tähtpäevade tähendus ja nende pühitsemine, uskumused ja kombestik, maagilised toimingud ja ennete jälgimine, aga ka traditsioonilised toidud, meelelahutused jne. Folkloorižanridest on kalendripärimuses esil vanasõnad, kalendri-laulud ja pühakulegid. Mitmete tähtpäevade tavand on märgatavalt sarnane, mitmed on vägagi mitmekesise sisuga, seejuures Virumaal vähetuntud või lausa tundmata. Teisalt leidub siin kombestikuliselt erijooni, mis on sellistena unikaalsed.

Päikesekalendri orientiirid kuuluvad maailma mastaabis unikaalsete hulka. Meie aastajaotustähistena tuleb ennekõike nimetada jaanipäeva ja jõulupühi. Neid on tajutud kui päikeseaasta piiriaegu täis tõrje- ja ennustavat maagiat. Aasta jaotub neljaks veerandiks, meie rahvakalendris on pööripäevade tähenduse üle võtnud veel nii paastumaarjapäev kui mihklipäev.

Kuukalendri orientiirid on kujunenud lunatsioonide ja kuufaaside järgi ning toetavad ettekujutust tsüklilisena kulgevast ajast: aasta, kuu, nädal, päev (Nilsson 1920: 316, 359 jm). Tähtpäevadest ning kalendaarsetest perioodidest on Virumaal hästi teada kevadiste liikuvate pühade tsükel (vastlapäev, lihavõttepühad), ent unustusse kipuvad jääma külvi-nädalad ja ristipäev ehk taevaminemispüha.

Kliimakalendri orientiiride seas on hästi tuntud talve poolitaja ehk taliharja mõiste, mis Virumaal seostub nii tönisepäeva kui künnapäevaga. Trükistest meelde jäetud ilmaprognoosi tõeväärtus on oluliselt kahanenud, üheks põhjuseks kliimamuutused.

Paljude tähtpäevade tavandis on püsikohal fenoloogiline mõõde, maaviljelusega seonduvaid tõekspidamisi ja käitumisjuhiseid on kevadepoolsete tähtpäevade ilma- ja saagiprognoosis kasutatud veel 20. sajandi teisel poolel. Olulised orientiirid on paastumaarjapäev (markeerib temperatuuride jõudmist 0° peale) ning jüripäev (keskmine temperatuur 5°, taimevegetatsiooni algus). Talve järkjärgulist kättejõudmist märgivad stereotüüpsed vana-sõnavormelid tähtpäevade järjestuses.

Majanduskalendris kujuneb olenevalt praktilisest vajadusest välja ning püsib aktuaalsena elatusaladega seotud kalendripärimus. Eesti rahvakalender on 19.–20. sajandil kogutud kirjapanekute järgi maarahva – põllupidajate ja karjakasvatajate töökalender (Lätt 1970: 5). Koriluse, küttimise ning kalapüügi teemaline pärimus on olenevalt Virumaa looduslikust eripärast püsinud siin isegi elujõulisemana kui Eestis keskmiselt. Tähtis koht on looduse rütmidel. Aasta jaotub talve- ja suvepooleks, kevadiseks jaotuspunktiks on Eestis oludes jüripäev, seega on majanduskalendri talvepool pikem kui suvepool. Agraarkalendri majandusaasta mõõduks on peetud aega ühest viljasaa- gist teiseni.

Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kronoloogilise-temaatilises rahvakalendri korraldussüsteem

is on ühiskondlikud vahekorrad esile toodud eraldi rubriigina vastavalt nõukogudeaegsele ideoloogilisele doktriinile. Tähtpäevade seas, mis reguleerisid mõisa ja talurahva vahelisi tootmissuhteid, rendi- ja teenistuslepinguid, aga ka tööpäeva jaotust, tuleb ennekõike nimetada jüripäeva ja mihkripäeva. Samu orientiire kasutati taludesse suviliste töölevõtmisel – asjaolu, mis lisas neile tähtpäevadele kaalu- kust. Ent 20. sajandi sotsiaalpoliitilised muutused ühiskonnaelus löid selliste tähtpäevade kauase positsiooni kõikumata. Seda kõigutasid ka linnastumine ning Virumaal põlevkivitöös- tuse areng, eriti aga II maailmasõja järgsed muutused maaelus: kolhoseerimine ja küla- elanike üleminek väikemajapidamisele ning külade tühjenemine. Sotsiaalmajandusliku kandvusega tähtpäevade traditsioonis kahanes külvi, heinateo ning saagikoristamise aega reglementeerivate ilmaennete tarbeväärtus.

Religioosse nägemisviisi kohta kirjutab Ameerika teadlane Clifford Geertz, et see „on eriline viis elu vaadata, eriline viis maailma tõlgendada, samaväärne ajaloolise, teadus-liku, esteetilise, rakendusliku perspektiiviga“ (Geertz 1990: 2319). Ta rõhutab, et religioon pole sotsioloogilises mõttes huvipakkuv mitte selle poolest, et kajastab ühiskondlikku korda, vaid selle poolest, et ta seda kujundab ning on suhtes ühiskonnas toimuvate sotsiaal- struktuuriliste ja psühholoogias toimuvate protsessidega (samas: 2324 ja 2327). Religioonile toetub kirikukalender oma konkreetsete daatumite ning pühakulegendidega. Need tähtpäevad liidavad endaga seiku ristiusueel-

sest ajaarvestusest, konkureerivad omavahel, soodustavad tavandi ülekandumist teiste rahvaste kultuuridest ning annavad riikidevahelisse suhtlusse ühtseid tärmineid, kuigi päevade nimetused võivad tundmatuseni muutuda. Oluliseks faktoriks saab konfessionaalne kuuluvus. Virumaa idapoolsete piirkondade rahvakalendris võib täheldada kombestiku nihkumist ühelt tähtpäevalt teisele, nt Peipsiääre veneõigeusu külades märgib pööriaega peetripäev, eesti külades jaanipäev. Simuna koguduse pastor Hugo Richard Paucker (1807–1872) on juba 1840. aastatel kirjutanud õigeuskiriku ja protestantliku kiriku vastuolusid silmas pidades usuvahetusliikumisest eestlaste seas: „Nimelt ütlesid nad lahti luteri usust ja kirikust ning läksid üle õigeusu kirikusse“ (Simuna kiriku-kroonika 1691–1919: 130). Koguduste lõhkumise kõrval on pastor tauninud perekondlike sidemete purustamist: kuigi uude usku läinud koguduseliikmed jätkasid luteri kirikus käimist, tuli nad vene usku ristida. Kuna see usuvahetuse laine kulges Liivi kubermangu piires ega ulatunud Põhja-Eestisse, oli esialgu põhjust rõõmustada: „Meie, eestimaalased, võime ainult armast Jumalat tänada, et ta siinseid vaimulikke Liivimaa ametivendade murest ja valust säästis“ (samas: 131). Ida-Virumaal oli ilma 19. sajandi keskmes hoogu saanud usuvahetusliikumisetagi kalender veneõigeusu mõju all. Siin kujunes sajandite jooksul eestlastest, veneõigeusku põlisvenelastest, luteri usku üle tulnud ning alles 20. sajandil eesti keelele üle läinud vadja

ning isuri juurtega elanikest segarahvastik (Tampere 1965; Kulakov, Nurgamaa 2012).

Pühakutähtpäevade tuleku võimalus rahvakalendrisse on suur, piltlikult võib seda protsessi kujutada tähtpäevade olelusvõitlusena, nt ei ole traditsiooniderikka mihkclipäeva kõrval end suutnud maksma panna sügisene madisepäev, ent kevadine madisepäev on hästi tuntud. Loomulikult on oma mõju kiriku kui institutsiooni poolisel selektsioonil: ühed pühad on olulised, teised seevastu marginaalsed (vt Vahtre 1991: 68 jj).

Oluliste kalendritavandit selekteerivate hoobade hulka kuulub usundilise maailmapildi tuhmumine. Tähelepanu pälvidavad muutused: maagilise suunitlusega riituslikest toimingutest kujuneb meelelahutus. Enamik seda laadi muutustest ei ulatu 19.–20. sajandist ettepoole, kuid varasemad tähendused ja funktsioonid püsivad esialgu edasi traditsioonikandjate passiivses mälus. Perepärimuse uurimisel saadud kogemuse on Tiiu Jaago sõnastanud järgmiselt: „Tänapäevase lähenemise korral ei tule traditsioonilisuse all mõista niivõrd nähtuse muutumatust, kuivõrd nähtuse püsimist läbi muutumise, sest püsida saab ainult see, mis paindlikult muutub. Asi on selles, et elu muutub kõigis oma avaldumisvormides ja seda pidevalt. Ja kui muutub elu, peab muutuma ka rahvaluule või ta kaotab oma otstarbe ja kaob.“ (Jaago 2007: 243)

Kui sakraalsest rituaalist saab meelelahutus, kaob vajadus see läbi viia tähenduslikul ajal, s.o täpselt õigel päeval või selle eelõhtul. Vastlasõitu või jürijooksu korraldada võidakse

vastavalt sobivale ilmale või tehakse seda lihtsalt puhkepäeval, avalikud jõulupeod toimuvad aegsasti enne jõulupühi. Sajand tagasi olid seajalad oa- või hernesupiga, mihkripäeva oinas ja jõululeib teadaoleva tähendusega rituaalsed toidud, tänapäeval on need pigem toiduvaheldus.

Tsiviilkalendriks nimetatakse ühtlustatud kronomeetriaga kalendrit, mis on vajalik riikidevahelises suhtluses – kaubavahetuseks, lepingute sõlmimiseks, reisikorralduseks, jne. Abiks on siin trükikalendrid. Ajaarvestusse hõlmati Kristuse elukäigu tähtsamad sündmused 4. sajandil (Eisen 1994: 9–12), 1. jaanuar kinnistati aasta alguspäevaks paavst Gregorius XIII kalendrireformiga 16. sajandil. Tsaari-

Venemaal leidis üleminek Juuliusse kalendrilt Gregoriuse kalendrile aset 1. veebruaril 1918. a. Vana ja uue kalendri vahetus pärssis fenoloogiliste orientiiride kasutamist eriti maaviljeluse ja karjakasvatuse valdkonnas, abiks võeti mõisted, nagu vana jüripäev, vana jaanipäev jts.

Riigipühade seas toetavad riiklusega seotud tähtpäevad kodanikudentiteeti ning on suuresti seotud riikluse kehtestamise ning tunnustamisega. Oma suunitluse poolest rohkem avaliku kui privaatsfääri pühadena kujuneb selline tähistamisviis teistel alustel, võrreldes rahvakalendriga kus pole kohta leidnud ei Vene tsaari sünnipäev, Lenini surmapäev ega Suure Isamaasõja võidu püha.

Rahvakalender uurimisallikana folklooriprotsessis

Järgnevas püüan pilku heita kalendri elule, elususele ja elushoidmisele folklooriprotsessis, nii nagu seda 1980. aastatel on mõistnud ja selgitanud Soome juhtivaid rahvaluuleteadlasi Lauri Honko. Mõistega „folklooriprotsess“ väljendatakse folkloori ja selle uurija suhet: „Folklorist töötab kahe maailma, teadlaste ühiskonna ja pärimusühiskonna vahel ja tema töörollid on suunatud mõlemale poole“ (Honko 1998: 59). Nii toimub dialoog – teadlane võtab abistaja ning nõuandja rolli (samas: 72–73).

Kui 1930. aastatel jõudis kätte aeg talletatud ja korraldatud rahvakalendri materjali põhjal ERAs üldistusi tegema asuda, sai aina enam selgeks, et filoloogiline uurimissuund ilma folkloori kasutussituatsiooni ja otstarbe jälgimiseta ei anna tegelikku pilti folkloori tähendusest. ERA juhataja Oskar Loorits õhutas rahvaluulekogujaid neid aspekte jälgima ja kirja panema, nimetades seda elupiltide maalimiseks. Tema sõnad osutusid prohvetlikeks, otsekui oleks ta eesti rahva edasist saatust ette aimanud: „Elupiltide maalimisega sellest, mis

on olnud meie endisaja elu-olu sisuks ja kandejõuks, tahame karastada end ka tulevaste murrangute vastu, et need ei katkestaks meie omakultuuri järsult närbuma, vaid et meie arengute parema poole toimuks orgaanilises seoses mineviku pärandatud kalduvuste ja kogemuste, traditsioonide ja kasvõi negatiivseltki hoiatavate eeskujudega“ (Loorits 1939: 201).

ERA bülletääni „Rahvapärimeste Selgitaja“ 1940. aasta aruandeartiklis leidub märge, et rida ametnikke ja üliõpilasi, kõige enam aga Selma Läht on tegelenud rahvakalendri koopiakartoteegi korraldamisega. ERA roll kogumistöös ja arhiivisäilikutena alal hoitud materjalikogumi avalikku kasutusse andmisel oli eriti vajalik 20. sajandi teisel poolel – meie rahvakultuuri kestmise seisukohalt pineval ajal. Selma Läht, „Eesti rahvakalendri“ esimese köite koostaja, oli traditsioonikandjaile ühtaegu oodatud lektor ja nõuandja. Paralleelselt kogumistööga toimus pärimuse kopeerimine ja selekteerimine kalendrikartoteeki, ent ka arvukate tellimusartiklite kirjutamine.

Nii, nagu nõukogude ajal kasvas rahvale suunatud nomenklatuursete religioonivastaste loengute arv, kasvas ka rahvakalendrit tutvustavate loengute tellimine asutuste ja töökollektiivide algatusel. Oma doktoriväitekirjas esitab Atko Rimmel ateismiteemaliste loengute sageduskoefitsendi ühingu „Teadus“ aruannete järgi: aastal 1962–1973 on loenguid üle 2000, aastail 1974–1981 üle 3000, aastail 1982–1985 üle 4000. Arvude kohta aastatest 1986–1987 arvab autor, et need on vist blufitud

(Rimmel 2011: 214). Vastukaaluks saan mainida enda kalendrioloengute statistikat sama ühingu lektorina ning lühikirjutiste autorina perioodikas jm. Nõudlus kasvas alates 1980. aastast tõusvas joones (kulminatsiooniks 80 esinemist aasta jooksul) ning vaibus sajandi lõpul, mil ilmus trükist ka köideteseeria „Eesti rahvakalender“ lõpuköide. Virumaal peetud loengute adressaadiks olid Jõhvi lasteaiapersonal, Ida-Virumaa raamatukogu- ja kultuuritöötajad, TÜ Narva kolledži õppurid.

Avalikkusele vahendatava rahvapärimeste tähendusvälja ning suunitluse avardamisel on panuse andnud nii teadlased kui loominguline intelligents. Nimetan olulisemaid kalendri elu ja elushoidmise asjus kaasategijaid. Teadlaste poolelt tuleb kindlasti esile tõsta paleo-astronoom Heino Eelsalu arutlusi muistsest ajaarvamisest. Meie muinaskalendri kujunemine äratas laialdast huvi, selle reministsent-sid ulatuvad 21. sajandisse (vt Hiimäe 2004; Hiimäe 2013). Ajaarvamist käsitleb etnoloog Lauri Vahtre väitekirjaga (1991). Folkloristide seast on peale nimetatute (Herbert Tampere, Selma Läht, Mall Hiimäe) esil Ülo Tedre (kalendrilaulud, sanditamiskomme) ning Kristi Salve (uskumused ja kombestik). Rahvakalendri kasutamist folklooriliikumises on aidanud väärtustada Ingrid Rüütel, Taive Särg jt. Heli-loomajate hulgas on tähelepanu pälvinud Gustav Ernesaks ja Veljo Tormis oma loominguga (kalendrilaulud jm), kujutavas kunstis paistavad silma graafikud Vive Tolli (pildiseeria rahvakalendri tähtpäevadest) ja soome-ugri juurte otsimise lainel noori huvilisi vaimus-

**Selma Läht ERAs
oma töölaua taga.**
Foto R. Viidalepp 1935.
ERA, Foto 233.

Mall Hiimäe ERA uurijatetoa kartoteegi ees.
ERA, Foto 15150.

tanud Kaljo Põllu. Folklooriprotsessi toimimisviiside loendisse võib veel lisada loengud Rahvakultuuri keskus, TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule õppetoolis, TÜ Viljandi Kultuuriakadeemias jm, stsenaariumid ja lavastused Vabaõhumuuseumis, Eesti Rahva Muuseumis, Baltika rahvakultuurifestivalil, rahvakalendri kombestikku tutvustavad filmid, videod, raadiosaated, andmebaasid jpm.

On igati loomulik, et folklooriprotsessis osalevad teadmiste jagajaina üksiti traditsioonikandjad ja -tundjad, kel folkloristi ettevalmistus puudub ja teadmised folkloori regionaalsetest erinevustest on lünklikud. Mis enam komistuskiviks saab, on üksiku ja üldise, üldrahvaliku ja kogukondliku, kollektiivse ja individuaalse suhe. Kodukandi kombestiku erijooni tutvustatakse kui ülemaalisi ning vastupidi – koguni rahvusvahelise tuntusega nähtusi kohaliku omapärana. Ühes piirkonnas võib nt seapea olla tönisepäeva toit, teises küünlapäeva toit, kolmandas jõulutoit, või kuulub see ühtaegu koguni kõigi kolme tähtpäeva menüüsse. Samuti tuleks olla ettevaatlik individuaalsete tähendussetuste väljapakumisega. Folkloori „teine elu“ on pärimusprotsessile sageli võõras, möönab Lauri Honko (1998: 77) rahvaluule taas- ja uuskasutust silmas pidades. Ometi oleks oht hägustada kohalikku pärimust väiksem, kui ei väidetak, et „vanad eestlased“ niimoodi toimisid (arvasid, uskusid). Nõnda on puude

Kartoteegid ERA uurijatetoas. Paremalt: rahvakalendri kartoteek.

Foto A. Mikk 1977. ERA, Foto 11910.

kallistamise ja neile lintide sidumise algatusega paastumaarjapäeva koiduajal päikese-loitsu saatel, nõnda on ka „vanade“ tähtpäevanimetustega, mida omakultuuri-ihaluses on püüdnud tuletada ja propageerida maausuliste aktivistid.

Kuidas läheb uute pühade kohandumisega meie kalendaariumis? Siingi tulevad ilmsiks mitmesugused taotluslikud muutused. Nii Soomes kui Eestis ei kujunenud valentini-päevast – 1980. aastate uustulnukast – armastajate päeva, vaid pigem sõbrapäev; *halloweeni-*

õhtute korralduses leiab rakendust kõrvitsate lõikumine ja osavõtjaile pakutakse võimalust tegelda näomaalingutega, et hoida ära uste avamist nõudvat grupiviisilist rünnet sõnadega:

„Komm või pomm?“ Suhtumine *halloween*-pidudesse diskoteekides on kõige resoluutsem piirkondades, kus hingedeaja tähistamisse on pieteediga suhtunud.

Perekond kui traditsiooni kandja

Folkloori defineerimisel on selle põhitunnuste seas esile toodud suulisust ning korduvalt on osutatud levikuvii- sile – suust suhu ja põlvest põlve. Nii saab nt muinasjutusüžee või noorkuu tervitamise komme aastasadu traditsioonis püsida. Perekonna kui iseseisva sotsiaalse grupi rollile rahvaluule edasikandjana ning elushoidjana hakati tõsisemalt tähelepanu pöörama ajal, mil folkloori klassifitseerimisega põhiliikideks, tüübikataloogide koostamise jms tekstikeskse probleemaatikaga oldi sealmail, et võimalikuks sai määrata rahvaluuleteoste levikuteid ning teha otsustusi nende minevikulise algkodu kohta. Tekstiuringute kõrvale tulid kontekstiuringud seoses folkloori mõiste avardumisega 20. sajandi teisel poolel. Rahvaluulearhiivide korrastamisel ja artefaktide süstematiseerimisel selgus, et peale nn klassikalise, rahvusvahelise levikuga ainese leidub neis rikkalikult kohaliku päritolu ja lühikese elueaga lugusid (Honko 1968; Honko 1998).

Senisest enam hakati jälgima esitustavasid – teema, millele varasemas rahva-

luule kogumise praktikas polnud kuigivõrd rõhku pandud. Välitöödel oli küll talletatud andmeid heade pillimeeste, laulikute ja ka jutustajate perekondlike harrastuste kohta, ent kalendritavandi puhul oli see olnud tihti justkui kõrvalise tähtsusega ning kontekstiküsimused jäid esitamata. Mõistete *perepärimus*, *suuline ajalugu* (*oral history*), *pärimuslik ajalugu* ja *biograafiline meetod* kasutuselevõtt uurimistöös viis pigem pärimuse ajaloolise aspekti jälgimisele (vt Jaago 2001; Kõresaar 2003: 61–65). Nõukogudeaegsete ideoloogiate piiratusel vabanemise ja uueneva folkloristika diskursiivsed osised andsid põhjust Eesti nõukogudeaegset folkloristikat siiski optimistlikult hinnata: „Tegemist on erakordselt huvitava perioodiga Eesti folkloristika ajaloos, milles on põnevaid kõrvalharusid põhihoovustest ning vajalikud eeldused XX sajandi lõpul alanud muutusteks“ (Valk 2010: 568).

Uurija tähelepanu pöördumine perepärimusele kui ajalooallikale polnud takistuseks teistsuguse vaatenurga väljapakumisel. Perekonna roll pärimuskultuuri järjepidevuse

tagajana kerkis folkloristika huviorbiiti 1960. aastate folklooriliikumise lainel, ent sai teoreetilise mõtestatuse ning koha meie praktilises õpetajakoolituses Eesti taasiseseisvumisega (vt Rüütel 2000; Rüütel 2002). 1994. aastal toimus Virumaal Võsul rahvusvaheline folkloristika, etnoloogia ning sotsioloogia alane teemakonverents „Perekond kui traditsiooni kandja“. Olen oma toonases ettekandes esile toonud tähtpäevi, mille kombestikku kuulub suguvõsa ja pereliikmete kokkusaamine ning ka lahkunute kalmudel käimine. Hoolt kõigi pereliikmete hea käekäigu eest kajastab nõue, et jõulu- ja uusaastõöl jäeti toit lauale nii elavate kui lahkunute tarvis. Perekonnana tutvustas end mardi- või kadrisantide grupp; jaani- ja vastlalaulus manitsetakse kõiki kokku tulema, et pere hea käekäik püsiks (kasvab hea vili ja pikk lina), lihavõttemunadestki tuli jagu jagada võrdselt igale pereliikmele. Traditsioonilisele eesti talupererele oli omane nii tööjaotus kui ühistegevus (Kuutma 1996: 72–73). Meeste hooleks oli põllu- ja metsatöö, lisaks kalastamine ja kütmine, puutöö. Naiste hooleks oli kari, aiamaa, suur osa kodutöödest: ketrus, kudumine, õmblustöö, ka lastekasvatus. Käitumisõpetus, eetiliste normide edasiandmine nooremale põlvkonnale kulgeb naisliini pidi. Nt keeldu ristipäeval lilli või oksti murda on pärimusteadete järgi selgitanud ema (9 noteeringut), vanaema (3), isa või ema (1), isa (3), vanaema ja vanaisa (1). Ka on kasutatud väljendeid „lapsed on öelnud“, „inimesed on öelnud“ (9 kirjapanekut), „karjapoisid ütlesid“ (1) või „(vana)perenaine ütles“ (6). Kokku on sugu-

võsaliikmetelt pärit 80% ja väljastpoolt 20% teadetest (Hiimäe 1997: 47). Järgmises episoodis on tegelasteks kolme põlvkonna esindajad.

„Ristipäev oli see päev, kus ei tohtinud lille murda. Mul olid ilusad pikad juuksed ja isa löikas mul juukseid. Vanaema tuli teisest toast ja ütles: „Mis sa nüüd teed, sa löikad lapsel juuksed ära ristipäeval, kui rohigi ei kasva.““

RKM II 463, 450 (18) < Viru-Nigula khk, Sonda as – M. Hiimäe < Õilme Ojala, snd 1930 (1994).

Pühadekaartide saatmise eest on hoolt kandnud rohkem naispool: „Jõulukaardid kui saavad saadetud ja uusaastakaardid, siis proua on see saatja – mehed niisuguse asjaga ei tegele,“ tunnistab 61-aastane Villem Mäe (Kunda, 1994).

Peretraditsioonide püsimise põhjuseks läbi mitme põlvkonna on kindlasti täiskasvanute soov, et nende järglased kogeksid sama emotsiooni, mida nemad on kogenud. Nii on nt munavärvimisega lihavõtte- ja nelipühadeks ning jõulupuukombega, millele nõukogude režiimi aegu avalikus elus kohta polnud. Tulesära, lõhnad, värvid, hääled – kõik see annab erilise ühtekuuluvus- ja lähedustunde:

„Mäletan siiani seda mõnusat tunnet jõuluõhtul, kui vast puhtaks küüritud valged põrandad lõhnasid kuidagi eriliselt, sekka kuuseokaste hõngu ja köögist tulevad aroomid. [---] Kingituste jagamine ongi selle õhtu kõige lõbusam osa. Kuna kõik pakid tuleb välja lunastada, siis võtab see omajagu aega. Tore on vaadata, kuidas lapselapsed püüdlikult oma salme loevad või laule laulavad. Täiskasvanud võtavad üles mõne tuttava jõululaulu

ja siis laulame seda koos. Aga minu täiskasvanud pojad püüavad igasuguste trikkidega ja spikerdamistega hakkama saada ja loevad oma telefonidest vm igasuguseid pilaluuletusi, mis kõik naerma ajavad. Kui kõik pakid jagatud, hakatakse nende sisu uurima. Öhtu jätkub taas söömisega, ühislaulude laulmisega ja lastelaste tegevusi jälgides.“

EFA I 209, 2; 5 < Iisaku khk, Alliku k < Uhe k – Anne Nurgamaa, snd 1955 (2016).

Isegi jõulupuukombe kodunemisele 19. sajandil aitas kaasa täiskasvanute soov oma lastele rõõmu valmistada. Praegusajal, mil laste arv peres on keskel läbi märksa väiksem kui vanasti, loobutakse jõulukuuse toomisest sageli põhjusel, et polegi otstarvet. Mõnel puhul aitab kalendrikombestikku peretraditsioonis hoida see, et kellelgi pereliikmetest on parasjagu sünnipäev. Nii on Maride, Jüride, Jaanide, Mihklite, Martide ja Kadridega. Nendel, kelle lapsepõlv möödub kalendritavandita, ei teki tarvidust seda osa rahvakultuurist taas elustada ning pereliinis oma järglastele pärandada. Nii kaob järjepidevus, perekond kui institutsioon ei taga laste sotsialiseerumisel sissekasvamist traditsioonilisse vanemate elulaadi. Möödab on ka suurperede aeg. Mõtet sotsiaalsete normide edasikandmise vajadusest ja eeskujude puudumisest või nappusest pere-

liinis on väljendatud kalendripärimuse kirjanepanekutes:

[---] „Minu arvates jäävad sellised traditsioonid unarusse ja peaaegu vaibuvadki tänapäeval. Siin jääb loota ainult lasteaedade ja koolide peale, kus vanad kombesid [on] siiski programmides ja [neid] ka täidetakse.“ [---] Vanasti peeti külades alati pidusid, noored ja vanad koos. Nüüd on lõhe noorte ja vanade vahel.“

EFA I 209, 37 < Jõhvi I < Jõhvi khk, Tarakuse k – E. Leppik < Hilda Hallik, snd 1929 (2016).

Praegusajal on laste sotsialiseerimises vanemate kõrval teiseks osapooliks riik. Õigustatud on ütlus, et vanasti õpetasid vanemad lapsi, nüüd õpetavad lapsed vanemaid: tulevad lasteaiast koju ja räägivad, mis päev on ja mida sel puhul tehakse. Katkenud traditsioonidega perekonna mõnedki funktsioonid võtab üle lasteasutuste töötajaskond, kelle kasvatus- ja õpetusprogramm sisaldab olulisemate rahvakalendri tähtpäevade tutvustamist nii sõnas kui tegevuses. Nii on taas populaarseks saanud emadepäeva ja ka mitme põlise rahvakalendri tähtpäeva – tönisepäeva, küünlapäeva, jüripäeva, mihklipäeva jt tähendus. Tunnustust väärivalt on lasteaiasõpetajad ning rahvakultuurilembesed koolipedagoogid suutnud kohase, ühtekuuluvustunnet loova sisu anda uuemate tähtpäevade, nagu isadepäeva ja õpetajate päeva tähistusele.

Rahvakalender ja ideoloogia

19. sajandi haritlaste arusaamades vastas maarahva suuline pärimus kujutlusele lihtsate, loomulike inimeste ehedast elutunnetusest. Vanavara kogumise üleskutsetes rõhutati oma aja mentaliteedist välja kasvanud eesmäärke. Pöördumises rahva poole on Jakob Hurt (1989) avaldanud soovi, et koguda tuleb „vana aja tunnistusi“, kirjapanekud saavad „meie rahvast sügavamale tundmisele ja ausamale elole avitada“ ning et neist „vana aja uurijale suur abi tuleb“. Eesmärgiks on väljaannete koostamine ja „teadlaste põllu“ harimine. Esivanemate elupiltide metafoori on Oskar Loorits pärastises elupiltide maalimise üleskutses võtnud Hurda 1888. a suurüleskutse lõpulõigust (vt samas: 56). Välja arvatud osutused rahvaluule kunstiväärtusele ja taotlus, „et see inetu ebausku ja tembotamine kaoks“ (samas: 24–25), on Hurda üleskutsetes esiplaanil rahva vaimuvara väärtustamine alustades regilauludest. Tõenäoliselt polnudki otsest tarvidust sellal (võrreldes regilaulutraditsiooniga) elujõulist kalendritarkust niipea väljaandena rahva ette tuua, 19. sajandi lõpu kultuuripildis oleks see ehk mõjunud hoopiski „ebausu ja tembutamise“ reklaamina. Rahvakalendri tuli kõige pakilisem aeg kättesaadav olla 20. sajandi nõukoguliku ideoloogia surutise aastatel. See ajajärk tõi kaasa ohutundest ajendatud soovi enesemääratlusele oma juurte otsimise ja mineviku rahvakultuurile tugine-

mise kaudu. Selgust saada, mis meid rahvana ja kogukondadena seob, aitab võrdlus teiste rahvaste ja kogukondadega (Anttonen 1996: 18).

Otseselt eesti-vadja-idaslaavi kontaktide väljaselgitamisele oli orienteeritud Herbert Tampere (1965) põhjalik uurimus slaavi-lääne-meresooime suhete kajastumisest Kirde-Eesti rahvakalendris. Küpses ka idee koostada väljaandeseeria „Eesti rahvakalender“, kuid selle koostamine venis tavatult pikale. Pärast neljanda köite ilmumist katkes väljaandmine kuueks aastaks ootuses, et keelatud jõulud ikka seeria lõpuköidetes vääriliselt esindatud oleksid. Oli ju eelretsensioonides korduvalt tähelepanu juhitud marksistlik-leninliku mõtte vähesele esindatusele ning religiooni-kriitika nõrkusele. Ideoloogilistest takistustest seeria väljaandmisel on juba juttu olnud VIII köite saatesõnas (Hiimäe 1999a: 5–6).

Järgnevas püüan mõtestada rahvakalendri tähendust oma ja võõra tajumise aspektist. Kunstilisuse ja vaimse väärtuse fenomen jäi huvilistele küllap ka nõukogude perioodil kõrvaliseks, oluliseks sai rahvakalendris vahendatav elukorraldus, selle rituaalset ja argist toimimist reglementeeriv funktsioon. Sisult sotsialistliku ja vormilt rahvusliku kultuuri doktriin andis võimaluse edendada folklooriliikumist. Aasta tähtpäevade seas said populaarseiks talispordipäevana korraldatud

vastlad (nt Väike-Maarja miljonärkolhoosis), muistset vabadusvõitlust tähtsustav jüriöö jooks, jaaniõhtud kunstilise isetegevusega, lõikuspeod tööeesrindlaste tunnustamisega, ühisjooneks kollektiivne osavõtt ja hoidumine seosest tähtpäeva kirikliku sisuga. Kas nii kaalukad kirikupühad, nagu nt ülestõusmis-pühad, Virumaal ka veel nelipühad oma munavärvimiskombega, eriti aga jõulud – Kristuse sünnipühad – ikka olid ametlikult tõrjutud ainuüksi religioosse tähenduse pärast või osutus ideoloogide häirivaks märksa varjatud asjaolu: perekondliku ühtekuuluvustunde, kogukondliku identiteedi avaldumine nende tähtpäevade tavandis? Avalikkusele suunatud käsitlused jõulude teemal said kirjutavas pressis ilmuda alles 1987. a. Kirjastajate soov välja anda eraldi jõulubuklett ei läinud küll täide, artiklid ilmusid ajakirjas Looming. Siin on katke kirjaniku arvamusest: „Meie kultuur vajab jõulusid, seda vaikset kodust perekondlikku küünlapüha, mis aitab hoida sidemeid omaste vahel, tuua meile meelde lahkunud, kelle hauale viime küünla. Miski muu ei saa jõulusid asendada, näärivad ammu mitte, see tänava, kooli, restorani ja püssipaugutamise püha. Jõulud ja näärivad toimivad erinevates sotsiaalsetes kontekstides, esimene kitsas pere-ringis, teine laiemas sootsiumis. Jõulud aitavad sõlmida kokku peresidemeid, näärivad sidemeid naabrite vahel, kes südaöösi tunglevad tänaval ja kasutavad võimalust öelda teistele „Head uut aastat!““ (Kaplinski 1987: 1669)

Varasemas rahvaluulekogumise metoodikas peeti oluliseks saada võimalikult palju päri-

mustekste võrdlev-ajalooliseks uurimiseks, et selgitada kultuurikontakte ning folklooriteoste levikuteid eri rahvaste vahel, aga ka Eestimaa eri piirkondades. Kognitiivistlik, tunnetust uuriv kultuuriantropoloogiline vaatlusviis tõusis esile alates 1960. aastatest (Apo 2003: 218–221) ning jõudis Eestis humanitaariasse koos taasiseseisvumisega. Rahvapärimuse kogujate kirjapanekuis on kindel koht isiku- ja perekesksetel mälestustel, mis annavad märku rühmakuuluvuse tunnetamisest kui indiviidi psühholoogilisest vajadusest. Need on ehedad elupildid, mis olgu pere keskel, küla naabripool või linna väljakukuuse süütamisel suures rahvahulgas kogetuga seoses meelde jäävad. Siinsest näitetekstist saab selgust, kuidas peresuhted eri kombekihistuste traditsioonid kinnistumisele ja püsimisele kaasa aitavad:

„Minu lapsepõlves istus meie usklik vana-ema, valge rätik peas lõua alt kinni, laua otsas ja laulis kirikulaule, lapselapsed kordamööda põlvedel. Ema keetis varavalges sibulakoortega hunniku mune, mis olid meie ärgates juba laua peal vaagnal. Öeldi – jänesed tõid. Käisime trepil vaatamas, kus need jänesed siis on.“

EFA I 209, 103 < Viru-Nigula khk, Vasta k – Heili Tarjan (2015).

Järgnev kirjapanek viib aegadesse, mil kasvav põlvkond osales spontaanselt pärimusprotsessis ning polnud selleks vaja ei lasteaia-, kooli-ega muuseumipedagooge (vt ka Rützel 2000).

„Jaanipäeval olid ka huvitavad mängud ja laulud ning täiskasvanud rääkisid palju anekdoote. Meie, lapsed, ei saanud nendest arugi,

aga naersime valjuhäälselt kaasa, peasi, et oli lõbus ja kõik naersid.“

EFA I 209, 35 < Jõhvi I < Jõhvi khk, Mäetaguse v, Tarakuse k < Oru-Võhma k – E. Leppik < Hilda Hallik, snd 1923 (2016).

Rahvaluulekoguja ning informandi dialoogist võib hõlpsasti kujuneda jutustamissituatsioon, kus folklorist on kuulaja rollis ning ütlusest saab puänt.

„Jõuluvana käis küll meil enne sõda. Puna-seid mandleid ei olnud, aga mingi karva-kasukas oli. Ühes kohas me olime, olin noor tüdruk, seal isa tegi ennast jõuluvanaks, aga noorem poiss tundis ära ja küsis: „Mis sul arus on, et kasuka tagurpidi selga panid?“ Kõik hakkasid nii laginal naerma. Ühes peres oli jälle niimoodi olnud, et kommunist tuli ja neil oli jõulupuu toas olnud. Oli öelnud või küsinud: „Teil kohe nääripuu toas?“ Aga nad ei ole talle sõnagi selle peale vastanud ja ta ei ole siis kaebama vist ka ikka läinud. Vähemalt ei räägitud rohkem kui ainult seda küsimist.“

EFA II 45, 360/1 (16) < Rakvere khk, Uhtna k – M. Hiimäe < Hilja Šareiko, 80 a (2003).

Kultuuriantropoloogilises folkloristikas jagub tähelepanu nii perepärimusele kui rühma-

pärimusele ameti, huvialade, vanuse, seisuse jne tasandil, teisalt kuulub üksikisik mitmesse kogukonda. Organisatoorsed klubilised üritused – nt mardi- ja kadrikarnevalid, ühine küünalde süütamine kultuuritegelaste kalmudel hingedepäeval – on kantud soovist tajuda rühmakuuluvust ja saada sellest sisemist tuge. „Rituaali eesmärk on ühiskondlike väärtuste kinnitamine, mis tagab ühiskonna kestvuse. Ühisel tegutsemisel tekib osalemistunne millestki suuremast ja loob ühistunde, mis on grupiidentiteedi aluseks.“ (Haubold 2017: 69) Rühmakuuluvus suunab ka valikuid, nt Haljala koolis luutsipäeva, ent Narva kolledžis tatjanapäeva tähistamisel oma kooli pühana. Omariikluse tingimustes sotsiaalpoliitilised hoiakud küll taanduvad, kuid päriselt ei kao: vajame globaliseerivas multikultuurilises maailmas endiselt teadmust oma kultuurilisest päritolust ja identiteedist. Etnoloog ja poliitik Lauri Vahtre on oma arutluses multikultuuripluse ja miinuseid vaagitud rahvakalendri näitel: „Liiga mitmekesine ühiskond, kus näiteks pole üldrahvalikke tähtpäevi, ei ole lihtsalt enam ühiskond, vaid juhuslikult samal territooriumil elav inimmass“ (Vahtre 2015: 14).

Virumaa rahvakalender multikultuurilises kommunikatsiooniprotsessis

Folkloori on defineeritud kui teadmiste, mõtteviisi ja kunsti sümbioosi. Need on avara mahuga kultuurikategooriad, mille olemasolu sõltub sotsiaalsest kontekstist (Ben-Amos 2009: 11jj) ja määrab tema eksistentsi kultuuriliselt ainulaadse suhtlemisviisina mis tahes ühiskonnas (samas: 53). Multikultuursuse ja globaliseerumise käsitlemisel ei saa üle ega ümber kogukonna mõiste muutlikkusest. Küsimuses pole Hurda-aegade eesti rahvas, rahvakalendri vaatluses ka jaotumine maa- ja linnarahvaks. Virumaal kuulub linnastumine 20. sajandi teise poolde ning elulaadi muutus ei avalda nii suurt mõju kui suurlinnade ümbruses. Siinse rahvakultuuri vaatlusel võiks laias laastus esile tuua kolm kogukonda: eestlased põlisrahvana, Peipsimaa põhjaosa külade venelased, N Liidu päritoluga venekeelsed uusasukad. Linnaelanikest eesti-venelaste vastlapäevatähistust jälginud folklorist Elo-Hanna Seljamaa kirjutab: „Leian, et folkloristlik kalendripärimuse uurimine pakub lähtekohti Eestis rakendatava multikultuursuse mudeli kriitiliseks analüüsiks; teisalt aga avardab rahvusvähemuste tähtpäevaürituste analüüsimine Eesti riigi vähemuspoliitika valgusel käsitust rahvakalendri teisenemisest“ (Seljamaa 2010: 673).

Virumaa kalendripildi võrdlusaluseks sobib Lääne-Viru tuumikala, mille moodustavad

Haljala, Viru-Nigula, Kadrina, Väike-Maarja ning Viru-Jaagupi kihelkond. Tuumikust eristuvad Rakvere linn ja kihelkond, aga ka Lüganuse kihelkond oma tööstuspiirkondadega. Simuna on olnud kauastes kultuuri-suhetes Järvamaaga (Koeru khk) ning Põhja-Tartumaaga (Laiuse ja Torma khk, Avinurme puutöönduse ala) ning jääb tuumiku suhtes perifeeriasse.

Virumaa idapoolse osa rahvastiku kujunemislugu on olnud märksa värvikam kui lääneosas. Vanapärase kalendritraditsiooni kohta jääb kehtima kultuuripiir, mida dialektoloogid ja folkloristid on tavapäraselt nimetanud Pärnu–Narva liiniks. Jõhvi khk asub sellest mõttelisest piirist põhja pool. Iisaku khk etniline kuuluvus on isepärane: elanikkond on välja kujunenud eesti-vadja-isuri-venee juurtega rahvastikust, *poluvertsõ* ei paiknenud mitte pelgalt kiriku ümber, vaid üleminek läänemeresoomelikult usundilt veneõigeusule toimus suhteliselt hilja ning üleminek veneõigeusult luteri usku hõlmas Kuremäe keskusest kaugele jäävaid külasid küllaltki formaalselt. Peipsi põhjaranniku vanad sajandeid tagasi asutatud vene külad Iisaku ja Vaivara khk lõunaosas on orienteeritud veneõigeusu kalendritähtpäevadele ning tähistusviisile. Tänapäev teatakse ja ka peetakse külapühi paremate toitude valmistamise, külaliste kostita-

mise ja tööpuhkuse päevadena oma suhtlusrühmas. Kommunikatsioon toimub põhiliselt olme tasandil, kalendritraditsioonides tehakse selget vahet, mis on eesti ja mis on vene komme.

Kogukonna identiteediprobleematika aktualiseerumise olukordi tuleb ette seoses kalendripühadega:

[---] „Läksivad vaidlema, kas see oli varem vene või eesti küla. See oli eesti küla, alles hiljaaegu läksid eestlased segaperedes vene keelele üle – venelasi tuli mujalt palju juurde ja siis vene keel sai võitu. Batjuška oli kõik kohal ja pikalt kõneles ja õnnistas seda külapüha. [---] Siis veel vaieldi selle peale, et see on ju Eestimaa, et miks eesti laulusid ei esitata. Aga ühed Ahtmest kutsutud esinejad ju ikka laulsid ühe eestikeelse laulu ka kudagi, mina kuulsin. Aadu, see istus autos – vihmaropsud olid, ja kui see vene kamaaruska jälle tuli, siis tema hakkas autosignaali andma ja piibitama, kui plaksutati. [---] Venelased jälle naersid ja ütlesid ka, et ikka peab eesti laulu olema – need tahtsid Aadule meeldida, et Aadu teeb neile töökojas igasugu värki ja asju, kui vaja on. [---] Siis tulid Alajõe kohalikud esinema oma bussist välja. Nemad nii läikivas ja uhkes kostüümis ei olnud, aga no ikka vene rahvariided – seelikud ja pluusid ja. Ja pärast käis pidu hommikuni. [---] Pärast oli kuulda, et olid veel tülisse läinud ja löömaks läinud, et kas see Remniku ikka oli eesti või vene küla. [---] Aga muidu siin vahet ei tehta ja tüli sellest ei ole, oled sa venelane või eestlane. Mõni üksik

kohalik räägib eesti keelt, nagu meil metsavahid olid, nemad rääkisid.“

EFA II 45, 339/41 (8) < Iisaku khk, Remniku k – M. Hiemäe < Ellu Elken, snd 1940 (2003).

Siit sugeneb mõte: kui igapäevaelus etnilise kuuluvuse järgi inimestel vahet ei tehta, siis kultuurilise identiteedi tajumine võib tüli tuua. Sellekohaseid olukordi võib tänapäevastes multikultuurilistes ühiskondades hulgi ette tulla. Ida-Virumaa vene külades näib ennekõike puudu olevat sidemest oma kirikuga ning vajaka on koostoimimist suunavast ja vaimset ühtsust hoidvast kodanikualgatusest.

Narva, Sillamäe, Kohtla-Järve ja Jõhvi piirkond, ka Kiviõli ja Kunda on Virumaa multikultuuri alad. Nõukogude Liidust 1940.–1980. aastatel Virumaale peamiselt linnadesse elama tulnute ühistunnuseks võib lugeda keelelist kuuluvust (nn venekeelsed). Etniline kuuluvus (venelased, teised inkorporeeritud rahvaste esindajad), Eestisse saabumise aeg (intervalliga üle poole sajandi), haridustase, pärimusteadlikkus, paigastaatus (maa- või linnapäritolu) ei ole ühesed. Olen kõnesolevat eestimaalaste kogukonda käesoleva väljaande tähtpäevakäsitluses nimetanud uusasukateks. Massiline uusasukate tulv, rahvastikulise koosseisu ja tasakaalu järsk muutumine eriti Virumaa idaosa linnades oli pärastsõjaaegsetel aastakümnetel kaalukasusiks paljude kohalike tähtpäevade taandumisele aktiivsest kasutusest. Globaliseerumisest tulenevad protsessid ja muutused tõid esile vastanduva, ent ka kohanduva pärimuspildi. Kultuuridevahelise kommunikatsiooni protsessi jälgimisel ilmne-

vad skaalal oma-võõras muutused omaksvõtmisest ignoreerimiseni ja integreerumisest konfliktini.

Juba mainitud konfessionaalsed erinevused on märgatavad õigeusu kirikukalendrile toetavas tavandis. Roomakatoliku pühakupäevad, mida õigeuskirik ei tähista, jäävad kõrvale – need on võõrad pühad. Kui on ikka see õige püha, siis püütakse kodustest olmetöödestki loobuda, võetakse ette kirikuskäik, oluline on pühitsemistseremoonia, millest Peipsimaa külades puudust tuntakse. Võimalusel külastatakse Kuremäe kloostrit. Kui eestlaste poolelt on Kuremäe päeval varemgi käidud meelelahutusliku ja vaatamängulise vahelduse pärast, siis praegusajal on õigeusklike kiriklikud huvid märksa domineerivamad. Ollakse ristikäigus kaasa teinud, püha allika vees supelnud või võetakse ette koguperesõit Kuremäele protsessiooni vaatama. Katoliiklaste palverännakute tänapäevalgi kestvat ajalugu silmas pidades ei mõju suurustlemisena väide, et vanasti hakkasid Pühamäele kogunema palvetajad nii Eestimaalt kui ka Liivimaalt, Pihkva, Peterburi, Novgorodi kubermangust (Pühtitsa 1928: 4). Vadjalaste kohta märgib H. Tampere (1965: 221), et naised pidid tegema elu jooksul vähemalt kaks palverännakut – ühe Novgorodi ja teise Kuremäele. Õigeuskkiriku poolt aktsepteeritavate pühade seas on esiplaanil jõulutähistus, mis on kohalikust Virumaa tavandist kõige enam kombestikuelemente üle võtnud. Need jaotuvad kogu adventiajale. Valdavalt tähistatakse jõulupühi kahel korral. Uue aasta vastuvõtt kuulub 1. jaanuari

eelõhtule, kuid aastavahetuse hetkeks loetakse enamasti Moskva aega.

Inimestevaheliste suhete väljundil on kõrge reiting. Hea vastuvõtu on leidnud emadepäev ja isadepäev, kuigi eelistatavamad oleksid juba tuntud nõukogudeaegsed pühad – naistepäev ning armee ja sõjalaevastiku päev. Valentini-päev on uusasukate seas populaarsem ja rikkalikuma tavandiga kui eestlaste seas (hõlmab naisliinis ka vanema põlvkonna peresuhteid). Kombestiku omaksvõtmisel on alaliseks kaasaaitajaks lasteasutused, kus lastepärasel viisil tutvustatakse tähtpäevade tähendust ja mängitakse läbi rituaalid. Lapsed kannavad oma emotsioonid ning ühiselt valmistatud meened kodudesse ja toovad kaasa positiivse suhtumise. Perepühade hea vastuvõtt kodudes näib seotud olevat ka alateadvusliku ühtehoidmisvajadusega integratsiooni käigus.

Avaliku sfääri tähtpäevatähistus sõltub selleks ette nähtud kultuuritöötajate organisatoorsest tegevusest. See on hästi märgatav uusasukate arvulise ülekaalu ning kehvapoolse riigikeele oskusega linnades. Nt Narva kindluse juurde tullakse osa saama nii vastlapäeva (maslenitsa), jaanipäeva, *halloweeni*, adventiaja alguse kui uusaasta puhul organiseeritud programmist. Oma ja võõra dialoog toimib: endisaja kirmeste järelkajana sobib nt segarahvastikuga Kohtla-Järvel augustikuine õunalaat, Jõhvis mihklilaat.

Omariiklusega otseselt seotud pühade tähistamises (või ignoreerimises) on nii põlistel kui uusasukatel ühist – võõraid riigipühi on eiratud nii ühe kui teise kogukonna

poolel. Samuti kui nõukogulik paraadiga maipüha või oktoobripüha oli põhielanikkonnale lihtsalt töövabade päevade staatuses, on Eesti Vabariigi iseseisvuspüha ning võidupüha uusasukate rühmateadvuses. Siiski on väljendatud ka seisukohta, et kui elatakse Eestis, miks mitte osa võtta riigilipu heiskamise tseremooniast. Kuna maiparaadi taasiseisvunud Eestis ei korraldata, on tavand keskendunud grupikuuluvust kinnitavatele *subotnikutele* (ühistele laupäevakutele) sivila-kooperatiivides. Võrreldes 2007. aasta pronksõduriga seotud sündmustega on nõukogulike

pühade ideoloogiline tähendus leevenenud. Maaailma-ajaloolise võidu ja fašismi hävitamise idee (vrd Georgi lintide kandmine) kõrval on prevaleerima pääsenud suund sõja läbiteinud suguvõsaliikmete kui rahutoojate perekondlikule mälestamisele. 21. sajandi kultuuri-protsessi võib Ida-Virumaa kalendripärimuse näitel iseloomustada järgmiselt: n-ö omade ja võõraste kultuuriline identiteet on märksa ühtsem kui kodanikuidentiteet, samas oleks liiast rääkida venekeelsete asukate kultuurilisest diasporaast. Sulandumine on pikaajaline protsess, mis nõuab aega.

Kalendripärimuse kogumisest ja kogujatest Virumaal

Üleskutses „Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele“ aastast 1888 on rahvaluule suurokogumise organiseerija Jakob Hurt alateema all „Vanad kombed ja pruugid“ reastanud aasta kõige olulisemad tähtpäevad. Loend algab *pühade* päevadega, alates jõulude, vana-aasta ning nääripäevaga. Liikuvate pühade tsüklist on ta nimetanud vastlapäeva, paastuaega, lihavõtteid ja nelipühi, nende järel paikneb jaanipäev. Tundub, et seose alusel majandustegevusega on rida tähtpäevi eraldi jaotuseks liigitatud, nii nagu tehakse ka tänapäeval: „Jaagupipäev, see ei ole püha, vaid tärmin – võis juba uudsevilja saada“ (Viru-Nigula, 2015). Hurt on loendisse *täht-*

päevadest paigutanud järgmised: tönisepäev, küünlapäev, tuhapäev, madisepäev, jüripäev, [kevadine] nigulapäev, [suvine] peetripäev, jakobipäev, lauritsapäev, pärtlipäev, maarjapäevad, mihklipäev, mardipäev, kadripäev, toomapäev (Hurt 1989: 51). Soovitatud on kirja panna nende päevade kombed ja pruugid ning õhutatud initsiatiivi üles näitama: „Peaks siin mõni tähtpäev nimetamata olema, siis pandagu see veel juurde“ (samas). Hurt on hiljem esile toonud kohaliku traditsioonikandja eelseid võrreldes haritlastega: „Õpetatud uurija seisab seestpidi ja väljastpidi enam ehk vähem rahvast kaugel, minu kaastöötajad elavad kesket rahvast, on rahva liikmed,

kannavad suure hulga kogutavaid aineid juba lapsepõlvest saadik eneste sees kaasas“ (samas: 84). Hurdal oli põhjust 1896. a muinasaja uurijate kongressil Riias oma üleskutse tulemuslikkuse kohta tunnustust avaldada: „Korjanduse töö edenes kaunil kombel ja sellega ühtlasi kasvas korjamise himu ja korjajate arv. Minu hüüdjä hää oli niisuguse äratuse sünnitanud ja tõi nii rohke saagi, et ma seda esialgu uneski ette ära ei võinud näha.“ Ülevaadet muinasaja mälestuste kogumisest alustab Hurt järgmiselt: „Esiotsas oma saagiga seisab Virumaa ehk Rakvere kreis, kus 15,8% kõigist materjaalidest kokku korjati. Iseäranis rohkesti saatsivad siit vanavara Väike-Maarja, Jõhvi ja Haljala kihelkond.“ (samas: 78; 81)

Toetudes endi elukohajärgsele pärimusteadmusele on Hurda korrespondendid saatnud rikkalikku ehedat teavet, sh kalendritavandist. Kohaliku elu-olu tundjaina ning käesolevas väljaandes esitatud tekstide kirjapanijaina väärivad märkimist Alfred Constantin Kivi, Julius Aleksander Reepärg, Danel Pruhl jt (vt Korb 2017). Sellal oli pearõhk siiski regilaulude kogumisel, M. J. Eisen aga ootas oma korrespondentidelt rohkem jutuvara. Virumaa kooliõpilaste abi on Eisen kasutanud oma raamatute „Meie jõulud“ (1931) ja „Kevadised pühad“ (1932) koostamiseks. Jõuluraamatu saatesõnas on ta abi eest tänanud Rakvere, Jõhvi ja Väike-Maarja gümnaasiumide direktoreid. Kaastööd on laekunud mujaltki: Kunda rahvaülikoolist, Tapa linna ühiskooli gümnaasiumist jm, neis keskustes õppis mitmete kihelkondade noori.

Tekstinäiteid on kõige enam küll Väike-Maarja khk alalt.

Kümme aastat pärast ERA loomist 1927. a (ja arhiveeritud rahvaluulekogudele ning ka lisaks laekunule sisuregistri koostamist) sai juba võimalikuks anda statistiline ülevaade rahvaluulekõidete koosnevusest folklooriilikide alusel (vt Viidalepp 1937). Kalendriaines on arvele võetud uskumuste ja kombestiku teemajaotuses, Eestimaa teiste maakondadega võrreldes kuulub Virumaa siin tekstide hulgalt esiviisikusse. Siinuna, Rakvere ja Jõhvi kihelkonnast on uskumuste ja kombestiku kirjeldusi üle 3000, Väike-Maarja ning Haljala kihelkonnast üle 2000 teksti, Vaivara kihelkonnast koos Narvatagusega ja Narva linnaga ligi 2000 teksti ning Iisaku, Lüganuse ning Viru-Nigula kihelkonnast üle 1000 teksti. ERA korrespondentidele adresseeritud bülletäänis „Rahvapärimuse Selgitaja“ jõuab enne Teise maailmasõja puhkemist järjepanu ilmuda kogumisjuhendeid aasta tähtpäevade järgnevuses, koostajaks Selma Läht, sekka teistelt ERA töötajatelt üksikteemadel, nt liigaasta, tuhkapäeva, kalendrikombestiku fotograferimise kohta. Ainulaadset kalendripärimust kogus piki Narva jõge paiknevates vene küla-des ERA stipendiaat Olga Gromova (Salve 2002: 35–37).

Teise maailmasõja ajal olid ERA unikaalsed kogud sõjapaos, ERA juhataja Oskar Loo-rits läks pagendusse Rootsi. Sõja järel toodi kogud taas samasse fondiruumi ning tööd püüti jätkata, kuivõrd see omariikluse kaotuse tingimustes võimalik oli. Küsitluskavad rahva-

kalendri kohta ilmusid alates 1961. aastast, nüüd juba bülletäänis „Rahvapärimeste koguja“. Kalendripärimuse talletajate seas on oma kaastööga esil Armilda Hallik (Iisaku khk), Mary Kaasik ja Gustav Kallasto (Lüganuse), Ella Kaljuvee (Haljala), Salme Kiislar (Jõhvi), Hugo Lepiku (Viru-Jaagupi, Rakvere khk), Eduard Leppik (Väike-Maarja, Simuna), Helene Liivak (Lüganuse), Endel Mets (Jõhvi khk), Linda Palu (Haljala, Rakvere khk), Selma Vasar (Viru-Nigula), Villem Viirmann (Simuna). Rahvaluulekogujate instrueerimisest Kiviõlis 1962. a võtsid osa idaviru korrespondendid Mary Kaasik ja Gustav Kallasto, kes organiseerisid ka osavõtjate õõbimise, Aino Källo (Lüganuse), Laine Spirka ja August Martin (Jõhvi), Mall Proodel ja Alli Vetekaja (Iisaku). Ülemaalisel rahvaluulekogujate kokkutulekul 1965. a Kadrinas olid Virumaa korrespondentidest Salme Kiislar, Aino Källo, Helene Liivak, August Martin, Linda Palu, Mall Proodel, Johannes Valdur, Villem Viirmann. Matka Neeruti mägedesse juhendas Juho Aarne Võduvere külast, taimepärimust tutvustas botaanik Gustav Vilbaste. Folkloristide suuremad kogumisretked Virumaale toimusid Iisaku kihelkonda 1956. ja 1957., Jõhvi 1957., Kadrinasse, Haljalasse ja Rakverre 1969., Simunasse ja Väike-Maarjasse 1978., Viru-Jaagupisse 1984., Viru-Nigulasse 1994. a. Põgusalt puudutas kalendriteemat Virumaa koolides läbi viidud kogumiskonkurss. Teateid sooviti õpetajate päeva, tutipäeva jts koolielusse puutuvate tähtpäevade kohta. Vastuseid laekus 1992. a Kohtla-Järvelt, Jõhvist, Iisakust

ja Väike-Maarjast ning veel 2007. a Jõhvist ja Kohtla-Järvelt.

Ilma täiendava kogumistööta poleks võimalik olnud ka käesoleva väljaande koostamine. Olin paralleelselt ülikooliõpingutega kaugõppes kogunud kodukandi rahvapärimest alates 1956. a Iisaku mail, hiljem ka mujal. ERA töötajana osalesin välitöödel Kadrina, Haljala, Väike-Maarja, Viru-Jaagupi ja Viru-Nigula mail. Kuna vajaka oli ülevaatest kalendritähtpäevade tänapäevase käekäigu kohta nii avalikus sfääris kui pereringis, aga ka alles traditsioonis kodunevate tähtpäevade kohta, oli kõige otstarbekam abi saamiseks pöörduda Virumaa inimeste poole. Üleskutses märkisin adressaadi: „Loodan täiendava teabe kogumisel paljude Virumaa elanike abile – nii lasteaia- kasvatajatelt, kooliõpetajatelt ja õpilastelt kui ka matka-, ringi- ja tantsujuhtidelt, raamatukoguhoidjatelt, ürituste korraldajatelt ja eestvedajatelt, kodu-uurijatelt, pereliikmetelt, lastest pensionärideni.“ Märkisin ka eeldatava kogukonnakuuluvuse ning mõned lisaküsimused, millele tuli vastus leida: „Oodatud on meenutused kõikide vanade rahvakalendri tähtpäevade tähistamisest kodudes, aga samuti ka hilisemad juurde tulnud tavad ja nende muutumine kaasajal, nt sõpruskonnas, perekonnas, töökollektiivis, koolis, huviringides, klubitöös, jne. Mis aitab vanadel traditsioonidel edasi püsida? Kas iseenda kogemused ja mälestused? Raadio? Internet? Trükised? Individuaalne loometöö? Erialainimeste poolne juhendamine?“ Esialgu ei andnud üleskutsete levitamine ega jagamine kuigi häid tulemusi,

kuid pikapeale laekus ERAle üsna põhjalikku kaastööd nii käsikirjas kui arvutitekstina, ka fotosid ja filmimaterjali. Üllatuseks oli veel see, et vastamisel on omakorda teisi inimesi küsitletud ning neid õhutatud oma teadmisi jagama. Sidepidamine toimus tavaposti, e-posti ja telefoni teel. Täiendava teabe kogumiseks sobisid samuti osalusvaatlus ja intervjuumeedod. Teistest piirkondadest paremini õnnestus häid kontakte leida Haljala, Viru-Nigula, Kadrina, Väike-Maarja, Viru-Jaagupi ning Iisaku ja Jõhvi mail. Arvesse võttes vallapiiride muutusi olen tekstiviidete puhul eelistanud kasutada peamiselt kihelkonna- ja külanimetusi. Uuema materjali osas lisan ka andmeid saatjate seose kohta kalendrikombestikuga. Loend kohalikest abilistest, kellele võlgnen tänu (olgu kaalukama või väiksema kaastöö eest, sh intervjuude andmise eest), on järgmine:

Ellu Elken (Vaivara, Iisaku)
 Silver Ero (Kadrina)
 Anne-Ly Feršel (Iisaku)
 Virge Haidak (Viru-Jaagupi)
 Ester Haljaste (Jõhvi l, Kohtla-Järve l)
 Helve Hallik (Jõhvi)
 Hilda Hallik (Jõhvi)
 Külli Heinla (Haljala)
 Meedy Hiielo (Vaivara)
 Mari Hiimäe (Haljala)
 Reet Juuse (Iisaku)
 Ahto Kaasik (Viru-Nigula)
 Peeter Kaldur (Jõhvi)
 Kaja Kasemaa (Väike-Maarja, Kunda l)
 Tiiu Kivi (Viru-Jaagupi)

Lia Klaas (Tamsalu al, Säase k)
 Juhan Lepasaar (Iisaku)
 Marge Lepik (Rakvere l, Tapa l)
 Ellu Leppik (Iisaku, Jõhvi)
 Thea Liiv (Rakvere l)
 Maret Malmberg (Viru-Jaagupi)
 Tiina Miilpalu (Kadrina)
 Astrid Niinepuu (Jõhvi l)
 Anne Nurgamaa (Iisaku, Vaivara)
 Aino Ollerma (Viru-Jaagupi)
 Olju Orav (Iisaku, Jõhvi)
 Priit Orav (Vaivara, Sillamäe l)
 Tiina Pooppuu (Kadrina)
 Erika Prave (Jõhvi l)
 Malle Pöder (Haljala, Viru-Jaagupi)
 Kaja Pöldmaa (Simuna)
 Malle Reimann (Kadrina)
 Mari Sepp (Rakvere l)
 Anu Soon (Viru-Jaagupi, Iisaku, Kohtla-Järve l)
 Enn Soon (Rakvere l, Viru-Jaagupi)
 Mihkel Soon (Viru-Jaagupi)
 Kristen Suokass (Simuna, Rakvere l)
 Heili Tarjan (Viru-Nigula)
 Lille Teedumäe (Jõhvi, Narva l)
 Väino Tiimus (Jõhvi, Viru-Nigula)
 Alli Tõnissoo (Viru-Nigula)
 Aivi Õis (Haljala, Viru-Jaagupi).

2015.–2017. aastal laekunud käsikirjalised Viru-maa kalendripärimuse tekstid ja arvutikoopiad on arhiveeritud ERA kogusse fondišifriga EFA I 209. Kogumistöö organiseerimisel kooli- ja lasteaiadõpetajate seas oli tegev Marge Lepik Viru Instituudist. Haljala gümnaasiumis kogus õpilastelt ankeedivastuseid ning saatis need lahkesti ERAle õpetaja Külli Heinla.

Hästi õnnestus Lääne-Virumaa lasteaedade kalendriteemaliste stsenaariumide kogumise aktsioon. TÜ Narva Kolledži tudengite ankeedivastused kalendripühade tähistamisest (peamiselt Ida-Virumaa venekeelses kogukonnas) ja TÜ Viljandi kultuuriakadeemia õppu-

rite kirjapanekud laekusid ERAle juhendaja Ene Lukka-Jegikjani vahendusel. ERAs kandis arhivaalide komplekteerimise eest hoolt Kadri Tamm (tekstid) ning Aivo Põlluäär (fotod). Palju tänu kõigile!

Kalendritähtpäevad

Uusaasta

1. jaanuar

Ametlikult määras aasta alguse 1. jaanuarile Rooma paavst Innocentius XII 1691. aastal. Muinasskandinaavia päritoluga nimetus *nääripäev* märgib meil ainult 1. jaanuari (Vaivara, Lüganuse, Avinurme jm). Virumaal tuli nimetus *näärid, nääripühad* üldkeeles kasutusele alles 20. sajandi keskmeest peale, juurutatuna kogu aastavahetusperioodi tähistamise kohta.

Esimese päeva maagiat sisaldab 1. jaanuar rohkem kui mis tahes teine kalendripüha. Kui aasta esimene päev möödub õnnelikult, siis võib loota, et hästi läheb kogu eeloleval aastal. Siit lähtub üldine soov: „Head uut aastat!“ Kalendripärimus vahendab õpetusi, kuidas käituda, mida ette võtta, millest hoiduda. Kes sel päeval raha käes hoiab, sel jätkub raha kogu aastaks (Vaivara); kes raha välja

annab, on terve aasta võlgnik (Väike-Maarja). Soovitatud on esimene sel päeval saadud raha üle õla vastu võtta, siis peale sülitada ning seejärel tasku torgata, et ikka rahaõnne oleks (Kadrina). Kes 1. jaanuaril tülitseb või võtab võõrast, teeb seda terve aasta (Rakvere, Väike-Maarja). Kes sel päeval aevastab, võib loota, et tal on kogu aasta hea tervis (Kadrina). Hommikul pandi silmapesuvette hõberaha või -sõlg, et silmahaigust ei tuleks (Haljala, Kadrina, Simuna); esimesena läks kaevult vett tooma peremees (Väike-Maarja).

Huvitav vanapärase õpetus on kirja pandud Rakvere khk Kohala külast: sel päeval tuleb mõistatusi mõistatada, siis kindad ei kao ära. Selles õpetuses näib peituvat endisaegne käitumisjuhised, mis põhineb uskumusel, et tähenduslikul ajal on kurjad jõud liikvel ja

tuleb mõistu rääkida, et neid eksitusse ajada. Kartusest, et nähtamatud, ebamäärased kurjad jõud võiksid peret ja majapidamise heaolu kahjustada, polnud eriti naistel teise peresse minek lubatav. Kui esimesena astus tupp meesterahvas – tugevam pool, usuti, et hea õnn püsib (Jõhvi, Iisaku, Väike-Maarja, Viru-Jaagupi). Ähvardused selle kohta, mis juhtub teise peresse minejaga, olid sellised nagu mujalgi: tulijale visatakse hobuserangid, et külaline hobusteõnne ära ei viiks (Kadrina); lapsi hoiatati külla minemast, et seal visatavat vorst kaela (Rakvere I). Parkimata nahast pastlad pidi külalisele kaela visatama Viru-Jaagupi ja Simuna khk teatel. Kuigi taolisi käitumisjuhiseid on mäletatud veel 20. sajandi teisel poolel, ei tähenda see, et hoiatusi oleks tõsiselt võetud, siiski oli heaks tooniks küllaminekust hoiduda.

Märksa enam kui lumevaiba all puhkavale põllule on tähelepanu pööratud karjale. Mõnes peres on olnud kombeks laudas loomadele leiba jagada uusaastahommikul. Püüe töödega teistest ees olla on Haljala khk Vergi külas saanud motivatsiooni karjahooldusest: kel oli uusaastahommikul enne teisi ahi köetud, see pidi saama suvel esimesena heina tehtud. Kanadele raputati sõõriks keeratud vöö või nõõrirõnga sisse teri, et kanakari kogu aasta koos püsiks ja kõik nad ühte pessa muneksid. Lauta suitsutati kadakatega, et haigused sisse ei pääseks (Väike-Maarja). M. J. Eisen on Rakvere linnast kirja pannud uskumuse, et kui siga uuel aastal vastu tuleb, toob see õnne. See uskumus pärineb ajast, mil sigu talvel

vabakäigul peeti. Haljala khk Kõldu külast ja Kadrina khk Udriku külast on andmeid, et seale visati uusaastahommikul tuhka vastu silmi, et ta „ei näeks paha peale minna“ (1888). Taat meenutab, et tal kästud karjapoisipõlves sigadele kolm korda kaeru vastu silmi visata ja kolmel korral sõnuda: „Kas läed vilja! Kas läed vilja! Kas läed vilja!“

Nõukoguliku religioonivastase võitluse raames püüti jõulupühi näärüpüha nime all suunata vana aasta lõpu päevadele või uue aasta algusse. Kodudes on 1. jaanuar olnud kindlalt küünalde süütamise aeg, eriti kui peres oli lapsi. Söödi pühadetoite, käidi ka kirikus. Eesti taasiseseisvumisega, kui usupühad keelu alt vabaks said, vaibus protestimeelne kirikuskäimine noorteharrastusena. Vanem põlvkond on pidanud kirikuminekust vastu tahtsi loobuma veel põhjusel, et jala ei jõua minna ja pole, kes autoga viiks, ka pole kõigil kogudustel oma pastoritki.

„Vanasti käidi 1. jaanuaril kirikus. Praegu siin alalist kirikuõpetajat ei ole, ta käib kauge- malt umbes paari nädala tagant ja vahel võib ka jutlus uusaastapäevale langeda.“

EFA I 209, 98 < Viru-Nigula khk – Heili Tarjan (2015).

Põhja-Eestile iseloomulik uusaastapärimus ilmutab maa kirdeosas taandumistendentsi, välja arvatud ilmaended. Üle kogu Virumaa on arvatud, et kui 1. jaanuari hommikul on mets härmas, kasvab suvel hea teravili. Vastakaid otsustusi on lume kohta: lumine mets on hea kartuliaasta enne, kuid nii inimestele kui

kariloomadele on tulemas tõbesid ja surma. Härmatis on ikkagi teretunud.

„Kui uuel aastal mets härmäs on, siis piäb inimesed sellel aastal terved õlemä, sest haigus jääb metsä külge. Sa võid suvel katsuda: ühtki puud ega põõsast ei ole leida, kus kuivanid oksid ei õleks.“

H III 12, 28 (7) < Jõhvi khk – A. Tõnurist < Nigulas Valter (1892).

Piltpostkaardid pealetrükiga „Head uut aastat“ tulid müügile juba 19. sajandi lõpukümnel, kuid Eesti oma pühadekaarte hakati välja andma 1920. aastatel. Uusaastakaartide kujunduses leidub palju Lääne-Euroopa kultuuriruumis levinud õnnetoovat sümboolikat: neljahölmaline ristikehinalet, punane kärbseseen,

hobuseraud, korstnapühkija, elevant, põrsas (Ristikivi, Hiimäe 1999). Nõukogudeaegsest sümboolikast on tuttavad Kremli tornid viisnurga ja aastanumbriga, samovar, pakasaat kingitustega, kosmonaudist poisike. Eesti kunstnike loomingus domineeris etnograafiline aines, kujutati rahvuslikke käsitööesemeid, nagu õllekapad, kähikud, treitud või sepietatud küünlajalad.

Uusaastakaartide posti teel saatmise tava on 21. sajandi interneti ja mobiiltelefonide ajastul noorema põlvkonna suhtlusvahendina marginaalne, eelistatult on kasutusel elektroonilised vahendid juba alates kesköötunnist. Esimene jaanuar on (pärast uue aasta vastuvõtu kulminatsiooni vana-aasta õhtul ja ööl) mõneti ka lihtsalt pidutsejate väljapuhkamise päev.

Uusaastakaart, saadetud jõulupühadeks.

Kolmekuningapäev

6. (19.) jaanuar

Eesti kalendripärimuses on kolmekuningapäev ennekõike jõuluaja lõpu tähis, kõige olulisema jõulusümboli – jõulukuuse – toast väljaviimise päev. Võib veel lisada, et kuna jõulupuukomme on eesti rahvakombestikku jõudnud mõisate vahendusel, siis on saksa päritolu ka päeva nimetus *kolmekuningapäev* (*Dreikönigstag*). Germaani rahvatraditsioonis lõpetab see päev 12-päevase aasta vahetustsükli, millega muistses ajaarvestuses päikesekalendri aasta ja kuukalendri aasta kohaldati. Meil määrab see ajalõik – toomapäevast (21. dets.) kolmekuningapäevani – jõuluaja kestuse, kuid nn kaksteistpäevaku (saksa k *Zwölften*) ilmaennetest on suhteliselt vähe teada. See-eest on hästi teada legend kolmest kuningast või tähetargast, kes vastündinud Jeesuslast vaatama tulevad.

„Ka kolmekuningapäev oli suur püha, see oli 6. jaanuaril. Siis läksid kolm kuningat Petlema Jeesust vaatama ja teda kummardama ja viisid temale kingitusi: kulda, viirukit ja mirri. Viiruk oli rohi, mis põles panni peal ja andis head lõhna, mirr oli salv, mis hästi lõhnas ja oli väga kallis, sellega määriti nägu ja käsi. Siis jäeti jälle tuli põlema ööseks, et kolm kuningat näeksid Jeesuse juurde teed. Nüüd ei teata sellest päevast enam midagi, ei ole Jeesust ega kuningaid. Peale kolmekuninga korjati kuuse küljest ehted ära, kuusk raiuti katki,

põletati ahjus ära, ladvast aga tehti pudrukeetmise pööris, painutati allapidi, enne kooriti ära. Seoti nõõriga oksad kinni, kuni nad alla kaardudes ära kuivasid ja oligi pööris valmis. Keedeti ka jahukõrti, see oli ennem igas talus kas hommiku- või õhtune toit ja oli väga maitsev. Seda keedeti piimaga ja anti heeringat ehk silku sinna juurde leivaga ja hapupiima pani mõni sellele kõrtile peale, siis oli veel maitavam.“

RKM II 274, 79/80 < Jõhvi I – Salme Kiislar (1970).

Jõuluajaks põrandale laotatud õled või heinad viidi kolmekuningapäeval jälle välja. Viru-Nigula teate järgi pidid heinad sel ajal ikka maas olema, et suvel kasvaks hea hein. Nagu kogu jõuluajal, kehtis ketruse keeld ka nüüd, ja kes kirikusse läks, pidi koju saabudes kohe suveks kõrvale pandud tööriistu liigutama, sirpe ja vikateid kõlistama, et suvel tööd hästi edeneksid. Kadrinast pärit teate järgi peetud vajalikuks kariloomadki välja jooma lasta, et nad hästi sigiksid.

Mõned ilmaended kuuluvad mitme tähtpäeva juurde. Nii on ka kolmekuningapäevaga: kui sel päeval oli külm, oli oodata ilusat heinaaega (Narva); kui oli härmatist, öeldi, et suvel kasvab siis hea oder (Haljala). Sula kohta öeldi, et kui härg saab räästa alt vett juua, saab talumees sügisel õlut juua – tuleb hea odra-

saak (Iisaku). Lüganuse kihelkonnast on kirja pandud, et kui jõulud on mustad (lumeta), tuleb kolmekuninga ajal suur tuisk – kolm kuningat möllavad.

Virumaa kalendrikombestik ei saa teisejärguliseks pidada õigeuskiriku kõige olulisemat riitust – vee pühitsemist (veeristseid), tähistamaks Jeesuse ristimist Jordani jõel, siit lähtub ka püha toiminguga üldnimetus *jordan*. Jordanil pühitsetud vee tervistavasse toimesse on uskunud samuti luteriusulised, jordanivett võeti koju kaasa ning seda tarvitati mitmete hädade puhul nagu arstirohtu.

„Siis veel kolmekuninga päivil piati seda jordani pühä ja jordani pühäd on Jõhvis prai-gagi veel iga aasta. Seda jordani pühä piavad veneusulised. Üks tiik või kaiv võetakse kuskilt ja õpetaja õnnistab sene vie siis vällä ja siis inimesed lähvad kahte rida sinne allika juure. Õpetaja võtab siis ka seda pühä vett ühtä vaagna sisse ja niisikene sudi on, senega siis viskab säält kausist seda vett inimestele selga. Pera siis kenel pudel kaasa on võetud ja kes tahab, sie siis võib seda pühitsetud vett kodu viia. Sene viega siis pesti silmi ja juadi ka seda vett.“

ERA II 268, 269/70 (1e) < Jõhvi khk, Kohtla k – E. Mets < Salme Mets, snd 1894 (1939).

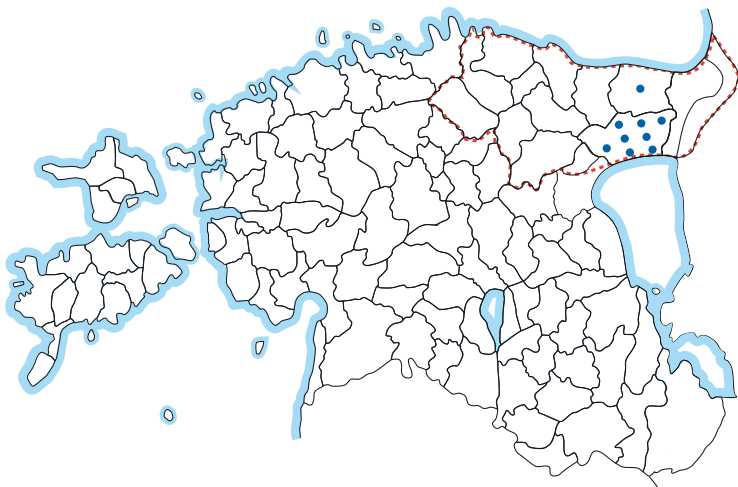
Pühitsetud vee kojutoomisest on teateid mitmelt poolt (Kadrina, Simuna, Iisaku, Narva). Peipsi põhjaranniku vene külades pritisiti jordaniveega samuti kalavõrkusid, et kalad hõlpsamini võrku jääksid. Vasknarvas olnud veeaugu ümber kuused, mida pärast pühitsemist koju viidi, et kalasaak oleks hea ja poleks

piksekahju. Iisaku khk läänenukast Tudulinna külast kirja pandud arhiiviteatest selgub, et kloostri pühasse allikasse poetati vee võtmisel hõberaha.

Kuna 1918. a kalendrireformiga (1. veebruaril asemel tuli kohe 14. veebruar) veneõigeusu kirik kaasa ei läinud, langes Kristuse sünnipüha 25. detsember õigeuskalendri arvestuses siitpeale 7. jaanuarile. See muutus soodustas eri tähtpäevade kombestiku segunemist ja hägustumist. Kogu idapoolses Eestis sai maagilise kaitsemärgi – risti – tõmbamine toauksele, akendele, viljasalvedele, lauduste, kaevudele jm kristliku sümboli jõudu juurde tänu veneusu jõulutähistusele, nimelt 6. jaanuaril (vrd Tampere 1965: 222).

On veelgi valdkondi, mis kolmekuningapäevale Virumaa idapoolsetes kihelkondades kaalu annavad. Selle päeva eelõhtule koonduvad valdavalt teated perekonnaelu tähtsündmuste ette-ennustamisest. Kui tinavalamisel „tulevik“ varju pealt vaadatud, valati tinavalamise vesigi õue väravaposti peale ning kuulati häält: kellahelin tähendas pulmi, lauakolin matuseid (Vaivara). Täenduslik oli hangunud tina kuju, nt sõrmus, lapsehäll, puusärk (Jõhvi). Ennustamisest häälte kuulamisega ristteel või seistes pühkmetel on teateid Iisaku mailt (Kauksi k, Kaidma k), samuti terade andmisest kukele valida (Sälliku k). Tulevast loodeti unes näha, kui rõivad ööseks pea alla panna (Jõhvi).

Idaslaavi rahvakultuurist pärineb külmahaldja kostitamise komme. Kolmekuningapäeva eelõhtul või varahommikul viis

Teated külma kostitamisest.

majaperemes õue keedetud herneid, ube või mitmest viljast putru sõnadega: „Külm, külm, tule söö nüüd, ära tule suvel vilja võtma.“ Külma kostitamisest kui ohverdamiskombest on rohkesti andmeid nii venelastelt kui ukrainlastelt (Tampere 1965: 222–224). Laenuksena on selline komme tuntud ka vadjalastel (Ariste 1969: 13–14). Samasugune ohviriietus võidi ette võtta muudelgi tähtpäevadel.

Mis kolmekuningapäeva kombestikust sõelale on jäänud, seda polegi nii vähe. Sõna *jordan* on saanud avarama tähenduse, kasutuna ka muude veepühitsemisriituste tähenduses. Järgmine kirjapanek on Narva venekeelsete asukate kohta.

„Jordanil käidi Kuremäe kloostri kirikupühade aeg ja vaheaegadel. Eelmise sajandi teisel poolel käisid vanemad inimesed. Tänapäeval käivad vanad ja noored. Käiakse perekonniti, käivad õpetajad õpilastega. Käiakse igal aastal, aga ka teatud aastatel. Pühade aegu on suured järjekorrad, kuid liigutakse kiiresti edasi. Kaasa võeti püha vett pudelitega, kanist-

ritega. Joodi püha vett ja pühitseti – piserdati vett peale. Joodi püha vett ja käidi korraks pühas vees end kastmas, märjaks tegemas.“

EFA I 209, 353 (5) < Narva I – L. Teedumäe < Dmitri, u 41 a (2016).

Jordanikäimisest Narvas on sõnum ajalehes Põhjarannik: Joaorus raiuti jäässe ristikujuline ava, vaimulikud pakkusid kuuma teed ja pirkaid. Kombekohaselt kastis end õnnistatud vette kolm korda ülepea mitukümmend narvalast, rõivastuda saadi talisuplejate kabiinis (6. jaan. 2016).

Taasiseseisvunud Eestis on kolmekuningapäev endiselt arvestatav jõuluaja lõpu tähtsaks. Kasutusel on vanasõna, et siitpeale läheb päev kukesammu võrra pikemaks. Selleks ajaks kipub juba ununema, et esmakordsel kellelegi kohtumisel tuleb „head uut aastat“ soovida või soovitakse koguni topelt. Siit lähtub uus reegel: kes pärast kolmekuningapäeva veel „head uut aastat“ soovib, peab pudeli välja tegema.

Kuremäe kloostri püha allikas, veevõtukoht. Foto M. Hiemäe 2003. ERA, VF 5393.

Nõukogude perioodil vedelesid asulates ja linnades prügikastide juures ning õuedel välja viidud kuusekesed, kuni algatati nende kokkukogumine, ühine nn ärasaatmine ja põletamine.

„6. jaanuaril, kolmekuningapäeval, kogunetakse rahvamaja lõkkeplatsile ning põletatakse ühiselt jõulukuused, lastele pakutakse kommi. Meie kodus on traditsioon hoida kaunist jõulupuud vähemalt poole jaanuarini, vahel kauemgi (lapsepõlves oli see seotud sünnipäevadega).“

EFA I 209, 134 < Haljala khk ja al – Külli Heinla (2015).

See on järjekordne teade selle kohta, et perekonnaelu tähtsündmused võivad mõne kalendriliselt kinnistunud kombe paigalt nihutada või kombe püsimisele hoopis kaasa aidata. Aegadel, mil kuuse toomine jõuluõhtul oli, nagu kogu jõuluveetmine, taunitud ning kõne all sai olla vaid nääripuu, mida sai hankida alles detsembrikuu lõpupäeval,

loobuti kuuse toomisest paljudes peredes, kus väikesi lapsi polnud. Teisal aga toodi ühiseks jõuluveetmiseks kindlasti kuusk ega raatsitud seda niipea välja viia. Veel üks põhjus: „Ühel talvel tulid kuusele noored kasvud ja hoidsime märtsini“ (Viru-Jaagupi, Võhu k, 2015). Mis puutub veneusulitesse, siis neile on Kristuse sünnipüha olnud põline usupüha, mille tähistamiseks kuuse toomine on võõras komme. Olgu see siin selgituseks ajaleheinformatsiooni kohta, et hulk aastaid on Jõhvis korraldatud tuleskulptuuride põletamist, ent sedapuhku on kuuski vähe kokku toodud ja kuusepõletamist ei toimu – üritus on oma aja ära elanud (Põhjarannik, 6. jaan. 2012). Tegelikult pole

küsimus ürituse rutiinsuses, vaid põhjused on märksa sügavamal, andes märku linnarahva pragmaatilistest hoiakutest, sekulariseerumisest, uusasukate identiteedist ja integratsiooni seisust. Kolmekuningapäeva positsioonist maaelanikkonna stabiilses kogukonnas on juttu järgmises pärimusteates.

„Selle päevaga lõpevad pühad. Põletatakse veel küünlaid ja süüakse paremat, mis eelnenud pühadest jäänud. Lapsed teavad seda kolme kuninga – tähetarga päeva, sest koolis ja isegi lasteaias räägitakse rahvakalendri tähtpäevadest.“

EFA I 209, 98 < Viru-Nigula khk ja al – Heili Tarjan (2015).